

Николай Аретов

Институт за литература
Българска академия на науките

Парадоксалната българска рецепция на Библията през епохата на Възраждането

За да се очертае предполагаемата парадоксална българска рецепция на Библията през епохата на Възраждането, трябва да се тръгне от началото и да се припомнят познатите факти. Първият превод на Библията е от IX в. и е дело на Кирил и Методий, които, както свидетелства *Пространното житие на Методий*, превеждат *Псалтира*, *Евангелието* и *Апостола*. Малко по-късно Методий сам „преведе бързо от гръцки език на славянски всичките [библейски] книги в пълнота, с изключение на Макавеите” (К. Иванова, 1986, с. 76). Предполага се, че малко след това презвитер Григорий (книжовник от кръга на цар Симеон) също е превеждал библейски книги (*Царства?*) и е редактирал други преводи (Пеев, 2007).

През XIV в. патриарх Евтимий прави нова ревизия на славянския превод на Библията. Част от неговото дело („изправянето” на книгите)

This work was supported by the Bulgarian Academy of Sciences.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, PAS.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2016.

е свързано и с унищожаването на по-стари преводи, към които може би се отнасят и библейски текстове. „Похвално слово за Евтимий” от Григорий Цамблак представя процеса така:

Прежедаше божествените книги от еладски език на български. И някой, като ме слуша да говоря тези неща, нека не сметне, че съм излязъл вън от истината, понеже българските книги са с много години по-стари и са от самото начало на покръстването на народа [...] Но било защото първите преводачи не са вникнали докрай в езика и учеността на елините, било пък защото те са си послужили с грубия свой език, издадените от тях книги са се оказали прости по реч и несвързани по смисъл с гръцките писания, грубо съчинени и нестройни в потока на речта. [...] Като унищожи всички стари книги, този втори законодател [Евтимий] слезе от върха на планината на ума, носейки в ръцете си, подобно на написани от Бога скрижали, книгите над които се труди, и предаде на Църквата истинско небесно съкровище [...] (Русев, Давидов, Гълъбов, & Данчев, 1971, с. 164–174).

Никой от преводите на Библията от старобългарския период не е запазен цялостно. Това, което е останало, са по-късни преводи, главно на новозаветни текстове и на Псалтира. При това основната част от запазените новозаветни преводи са на избрани текстове, а не на целите библейски книги, цялата Библия практически отсъства. Документирани са и целенасочени унищожавания на книги от църквата, сред тях може би и библейски, наистина не съвсем ясни.

Това положение, естествено, се запазва задълго след османското нашествие от края на XIV в. Не се предприемат мащабни опити за нови преводи¹, а запазените преписи на старите вероятно намаляват.

През XVI в. започват да излизат първите среднобългарски печатни библейски книги, издадени извън българските земи. Евангелия са отпечатани в Търговище (във Влашко) през 1512 г. и по-късно в Белград и Брашов. Псалтирът е отпечатан от Яков Крайков (Дринов, 1889, 1895; Атанасов, 1980) и Кара Трифон през 1669 г. Съществуват и други опити, но всички те едва ли достигат до особено широки кръгове от възприематели (читатели и слушатели).

Това е добре познатата предистория, изходното състояние, което съществува до началото на Българското възраждане, когато и да се поставят хронологическите му граници. Пълен превод практически липсва, липсват и данни каква част от българите и в каква степен познават някаква

¹ Един български новозаветен ръкопис от 1779 г. е запазен в Неамитския манастир (Молдова) е описан от Александър И. Яцимирски през 1895 г. (Донев, 2004).

по-значителна част от библейския корпус. Още по-малко – на български език, бил той среднобългарски или по-стар. Може да се допусне, че някои представители на по-висшия клир ще да са били запознати с относително по-голям дял от библейския корпус на руски или гръцки език. Това се дължи, на първо място, на отсъствието на печатници в българските земи, но не само по тази причина значителна част от преводите и изданията са осъществени извън териториите, населени предимно от българи.

Библейските текстове, разбира се, се разпространяват не само в писмен вид и от църковния амвон. По различни пътища библейски образи, мотиви, а и послания достигат и до народната култура, фолклоризират се и така получават едно по-широко разпространение. В последните години това е една актуална изследователска сфера, в която по отношение на българския материал сериозни приноси има Флорентина Бадаланова Гелер (вж. напр. Badalanova, 2008).

През XIX в. се намесват протестантските мисии, които активно спонсорират разпространяването на Библията на български език (Clarke, 1971; Ваклинов, 2001; Донеv, 2004). Британското и чуждестранно библейско дружество (БЧБД, British and Foreign Bible Society) и Американското библейско дружество си поставят за цел да превежда и разпространява Библията сред християнските народи в Османската империя на техния говорим език. Така се стига до начални опити за издаване на нови библейски преводи на простионароден български език. Те са свързани с делото на архимандрит Теодосий Бистрицки (Бистрички) и на Петър Сапунов.

Преводът на архимандрит Теодосий, за когото българският език не е роден, е подготвен в Русия и е одобрен, след редакция, от патриарх Григорий. Но срещу езика на превода има сериозни възражения и в резултат е публикувано само Евангелие от Марко (Петербург, 1823), то обаче бива унищожено при неясни обстоятелства (Радкова, 1981; Иванова, 1997).

До по-широка публика достига Четириевангелието на Петър Сапунов (Букурещ, 1828; Бобчев, 1928), означено на корицата като *Новий Завет, сиреч четирите Евангелии на четиртях евангелиста, переведени от елинския на балгарския язык, който се употребява сега в Болгарията*. Букурещ, 1828² (2 изд. 1833). От предисловието се разбира, че в работата му е помогнал и отец Серафим, по това време покойник.

² Факсимилно издание вж. онлайн: „Gospels in Bulgarian”, n.d.

Всъщност първият определено успешен превод на целия Нов Завет на новобългарски език, отпечатан в Смирна през 1840 г. по поръчение и със средствата на Британското и чуждестранно библейско дружество (БЧБД), е извършен от Неофит Рилски – *Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа. Сега ново преведенный от славенский на болгарский язык от Неофита, иеромонаха Рыльца* (1840).

Това начинание е свързано с личността на Търновския митрополит Иларион (1821–1827; 1830–1838), който бил посредник между представителя на Библейското общество Бенджамин Баркър и българския книжовник. Иларион Търновски (Критски) е крайно интересна личност, представена полярно от съвременниците, а и от историците. Той е човекът, обвинен в унищожаването на българските книги от библиотеката на Търновската митрополия (Аретов, 2006). От друга страна, самият той е преводач на Библията на новогръцки език по поръчение на Британското библейско общество, което му възлага и превода на славянски. Иларион се обърнал към познатите му изявени български книжовници и, след известни перипетии, Неофит Рилски се заел и успешно се справил със задачата. Неговият *Новый Завет...* излиза през 1840 г., има няколко преиздания (1850, 1857, 1859) и достига до една по-широка аудитория. Историята на това издание е богато документирана, а и е била обект на разглеждане от различни изследователи (Снегаров, 1951; Радкова, 1983; Асенов, 1983; Арсений, 1984).

Гръцката патриаршия обаче издава заповед книгата незабавно да бъде иззета и всички екземпляри от българския Нов завет да бъдат изгорени. Основанията са връзките с протестантите, които първоначално не са предизвиквали възражения. Вероятно се намесват външни политически фактори, а и вътрешни за Патриаршията противопоставяния. Междувременно църковната борба е започнала и забраната получава и обратния ефект – тя поражда възражения (Христо Пулеков, Васил Априлов), които изследователите охотно цитират, и като цяло се оказва консолидиращ българите фактор.

Константин Фотинов също се заема с превода на Библията, но през 1834 г. Библейското общество, с което той е във връзка, след допитване до други българи, отхвърля пробния му превод (три глави от Евангелие на Йоан) заради езика, който не бил нито църковнославянски, нито говоримият български (Шишманов, 1894; Данова, 1994, с. 119–121, 148). Но връзките не са прекъснати и през 50-те години са одобрени и публикувани Фотинови преводи на Псалтира (1855) и на книга Битие (1857).

Целият текст – Библия, сиреч Священото писание на Вехтий и Новий завет е отпечатан за първи път в Цариград през 1871 г. Той е дело на американските мисионери д-р Илайас Ригс и д-р Алберт Лонг и на българските книжовници Константин Фотинов, Петко Р. Славейков и Христодул Костович Сичан-Николов. Въпреки че това издание понякога бива наричано „Протестантска Библия”, то не среща сериозни възражения, разпространява се успешно и достига до относително широка аудитория.

С библейските събития и персонажи българите, както впрочем и останалите християнски народи в по-ранните периоди, се срещат и в училище, когато учат предмета „свещена история”, по който до Освобождението излизат относително многобройни учебници (често в по няколко издания или различни варианти), подготвени от Неофит Хилендарец (Бозвели), Никола Грънчаров, Партений Зографски, Йоаким Груев, Петко Р. Славейков, Тодор Хрулев, Сава Радулов, Никола Михайловски, Христо Марков, Иван Момчилов и др. (вж. Неофит Бозвели, 1835; Грънчаров, 1851; Груев, 1857, 1866; Кратка священна история, 1857; Скратение на священата история, 1858; Хрулев, 1864; Зонтаг, 1865, 1875; Генадиос, 1867; Славейков, 1869; Священна история, 1873; Момчилов, 1879).

Какъв е резултатът от тази активност, която непрекъснато нараства през целия XIX в.? Първото, което най-лесно се забелязва, вероятно поради лесната аналогия с други култури, е несъмнената роля на появата на един широко приет превод на Библията за стандартизирането на книжовния език. И действително, „Протестантската Библия” изиграва подобна роля, която е подчертана навремето още от Пенчо Славейков, а след това поизтласкана на заден план след края на Втората световна война.

Но дали Библията – разпространена сравнително късно, като значителна част от опитите се оказват неуспешни и не достигат до търсената по-широка публика; печатана, а и превеждана, главно извън българските земи, свързана с „чуждо” вероизповедание, забранявана не само от комунистическата власт, дали Библията играе съществена роля във формирането на новата българска литература, дали става част от нейния фонд от образи и изразни средства? А и до каква степен се познава от по-широката публика? Литературни историци и есеисти често и не само след Втората световна война разсъждават за „мистичната недостатъчност” (Константин Леонтиев) на българите, за атеизма им и езическите остатъци. При това тези разсъждения следват една интересно развитие,

което си заслужава да бъде проследено в специално изследване. Още повече, че след падането на Берлинската стена и отхвърлянето на държавно наложения атеизъм се подновяват търсенията на библейското в българската литература (Радев, 1991).

Непознаването не само на Библията, но и на Десетте божи заповеди е документирано от епископ Софроний Врачански в началото на XIX в. в един често споменаван фрагмент от неговия Втори видински сборник.

Та това грях ли е? Аз на тая мисъл бях, како е най-голям грях у постния дни коги омърси человек себе сас някое запрещенное ядение. А да украде нещо или да скурви, или другое каквое зло да учини, не имам го за грях, почто аз от отца моего и от матер научих ся да постя (Софроний Врачански, 1989, с. 58).

Един пример за представите, които българите от епохата имат за Библията, почерпан от *Двама братя* (1888–1889) – полумемоарна творба на Илия Блъсков (Аретов, 2010). Оказва се, че представите дори на благочестиви учители за Священото писание са доста мъгляви и по-скоро фолклорни, отколкото книжовни и модерни. Още в самото начало на книгата, в „Из Милковия днивник. г. 185... м. юни”³ Иванчо, приятел на героя, му разказва за една необикновена книга:

Хе, не знаеш ти [...] в Русия имало една свещена книга, наречена Библия, тая книга, която ние не сме виждали, била много на чест в Русия, нея я имали само богатите и който си я купел, ще я подвърже със златна подвързия, облечена в кадифе, тя ще стои на най-лично място в къщата; с ръка се не похващала, но когато трябва да я отварят и четат, ще я разгръщат със златна игла. Тая книга, сама, без украшението, струвала гроша 350 (Блъсков, 1985, с. 206–207).

Естествено Милко закопнява за това чудо невиджано и прави всичко възможно да се сдобие с него. Може би трябва да се поясни, че този Милко наистина е съвсем млад (на 17 години), но вече е „учител като всичките учители” (Блъсков, 1985, с. 205), т. е. интелигент, религиозен човек, народен просветител и любител на книгата. Милко представя себе си и приятеля си Иванчо по следния начин:

³ Подзаглавието на книгата очертава периода, в който е ситуирано действието: „Повест, основана на верни и точни събития в нашенско, особено по училищата ни, придружени със схващание и излагание на някои стари обичаи и обреди през годините 1850–1870” (Блъсков, 1985, с. 203).

Много кротък, сладкодумен бе Иванчо, а още повече набожен, други книги той не четеше толкова, колкото Софроние, Митарството на Хаджи Найдена и житието на св. Алексия човек божий. Че и аз да се не хваля, твърде много обичам такива духовни книги, а пък житието на св. Алексия, което беше на стихове, научил съм го наизуст, колко бабички и старци съм разплаквал с него! (Блъсков, 1985, с. 206).

Оказва се обаче, че дори този книголюбив и набожен млад учител, чийто прототип – самият Блъсков – по-късно е издател на множество религиозни книжки, не е чувал за Библията – една книга, която, в света на *Двама братя*, я има (само?) в Русия и която не служи за четене, а за преклонение, подобно на икона. Пътуващият книжар Пенчо Радев трябва да я донесе след специална заявка и много увещания. Иванчо я получава, а по-късно, заразен от погрешни идеи, дава своя екземпляр на Милко (Блъсков, 1985, с. 231–233). Междувременно се разбира, че двамата приятели все пак знаят за Евангелието, Иванчо дори разполага с екземпляр и през Страстната седмица „се изпотрепваше да чете тия страници от Евангелието на 4-те евангелисти, дето са описани всичките прощални думи на Исуса Христа...” (Блъсков, 1985, с. 229). Получил Библията на Иванчо, Милко я отваря и, естествено, попада на подходящия за случая цитат „Биша ше и лжливи пророци в людех...” (Блъсков, 1985, с. 233).

За близо половин век религиозната просвета сякаш не се е отдалечила много от времето на Софроний, който, както бе дума, представя подобна картина на религиозно невежество.

Днешният непредубеден читател като че ли е склонен да се запита дали пък няма зрънце истина в очевидно обидните и недобронамерени твърдения на „гърците” (всъщност гръкомани), цитирани от Блъсков след само няколко страници.

Дотолкова, види се, невежи са били тия враждебници на българщината, щото са ги считали [българите] за китапсъзи (народ, който няма своя писменост) и затова често сравняваха българина с арнаутина: „Вашите книги, както и тия на арнаутите, ги е изял биволът, който е сякал да са листи от зелка” – са говорили злобно и гърци, и гагаузи (Блъсков, 1985, с. 214).

Друг парадокс – именно в това очевидно злонамерено твърдение е може би единственото позоваване на някаква стара българска книжнина в текста на *Двама братя*. Наистина тя е изядена от бивола, но все пак я е имало. Докато другото, „правилното” твърдение е, че тя тепърва се ражда.

Впрочем днешният читател тук трябва да е особено предпазлив към твърденията на автора. В един друг, чисто мемоарен текст за същата епоха, писан по-късно – *Спомени из народния живот* (1912) – Блъсков предлага малко по-друго отношение към Софрониецо:

Имахме един луд поп Чока – казваше дядо Слав. – Той, кога му скимнеш, току ни казваше сказание от Софрониецо, но ние твърде не му отбирахме. На български е наистина, ама не знаем как тъй повалено български, гаче ли е шопско: „хочу”, „мочу”, „кя”, „мя” – пълно с такива повалени думи, щото мъчно се разбира.

Познах, че хората се наситили на Софрониецо. У мене имаше един куп Цариградски вестници, събрани оттук-оттам. Аз често ги преобръщах. В тях имаше печатани различни слова, които по него време тогавашните учители са казвали. Намерих едно-две и, от това малко, от онова малко, взех, та си скърпих едно слово, скаряха го тъй добре, щото и аз самси го аресах (Блъсков, 1976, с. 72).

По-надолу пък е казано, че Софрониецо „биде напечатано на чист български език”, и че „то се слушаше и разбираше по-добре от благочестивите християни”. (Блъсков, 1976, с. 119), коментирано е и житието на св. Алексий (Блъсков, 1976, с. 126–128) (вж. Аретов, 2010).

В *Българи от старо време* Любен Каравелов за същата епоха, но в една по-просветена среда документира известно познаване на различни руски издания на религиозна литература, но не и на Библията:

Всичките хаджи Генчови книги бяха из Киево, защото той не обичаше московския печат и всякога казваше:

– Московските книги са за нищо и за никакво, а *червенословките* им и в ръка не вземай... Ако би ти напечатал в Киево псалтира на такава хартия, каквата е московската, то би можал и на владиката да го подадеш и да се не засрамиш от негова милост (Каравелов, 1984, с. 96).

Всъщност, въпреки динамичното развитие, теренни изследвания по други поводи констатираат непознаване на Библията и в края на ХХ в., а дори и през ХХI в., религията продължава да се асоциира преди всичко с ритуалите и битовите ѝ норми.

В никой от спомените не се споменава Библията или каквито и да е религиозни книги, което може да се свърже както с атеистичните възгледи на респондентите [...] с освобождаването (изхвърляне, изгаряне, скриване) от такава книжнина от страна на семейството, предизвикано от поредицата чистки на реакционните книги през 40-те години и с ограничения тираж на

религиозните издания. [...] Тази тема се третира от почти всички интервюирани, което потвърждава още веднъж тезата за лаическото (битово) християнство и за профанизиране на религиозната традиция в обикновена обредност (Назърска, 2013, с. 248).

Да се опитам да обобщя беглите наблюдения върху рецепцията на Библията през Възраждането и да формулирам тези нейни особености, които малко фриволно могат да бъдат определени като парадоксални. Средновековната традиция не предлага на Новото време цялостен авторитетен текст, още по-малко – на език, близък до говоримия. От Средновековието започват унищожаванията на налични текстове в православна среда. (Съществуват съмнителни твърдения, които имат аналогии в цяла християнска Европа, за поругаване на Библията от еретици.)

Ниската степен на образование в началото на Възраждането, а и не особено силният авторитет на Църквата, която извършва богослужението главно на неразбираем (чужд) език, също не спомагат за познаването на Библията. Когато през XIX в. започват усилията за нейното превеждане и популяризиране на говорим език, те стават обикновено извън българските земи, свързани са с чужденци и това затруднява пътя им до публиката. Струва ми се парадоксално, поне на пръв поглед, това, че разпространението на новите преводи на Свещеното писание се сблъскват със забрани от страна на Църквата. Забрани, които, от своя страна, без да са сред основните фактори, катализират желанията за отделяне от Вселенската патриаршия.

И накрая, един последен парадокс. Националното възраждане не е антиклерикално, още по-малко – атеистично по своя характер, въпреки че съществуват опити да бъде представено по подобен начин. Тези опити отдавна са отхвърлени, но въздействието им на популярно ниво не е изличено напълно. От друга страна, Възраждането все пак недвусмислено поставя акцент върху позитивното рационално знание и развива светската култура, постепенно и частично секуларизира образованието – все елементи, които не се съчетават безпроблемно с популяризирането на библейския текст в неговата цялост. До по-образованите дейци от епохата достигат отгласи и от критичното отношение към библейския текст и те попадат в публицистиката на Каравелов и др. Забелязван и в други сфери парадокс е, че процесите на първоначално опознаване (главно чрез избрани откъси, не с целия текст) и на критично осмисляне се преплитат и като че ли опростяват и двете гледни точки.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аретов, Н. (2006). *Национална митология и национална литература: Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX век*. София: Кралица Маб.
- Аретов, Н. (2010). Два образа на книгата от времето на Просвещението: „Двама братя” (1888–1889) от Илия Блъсков. In *Просвета и промяна: Сборник в чест на чл. кор. ст. н. с. I ст. д.ист.н. Румяна Радкова и по случай 150-годишнината на Болградската гимназия* (pp. 50–59). София: Институт за исторически изследвания при БАН.
- Арсений, епископ Стобийски. (1984). *Принос към биографията на отец Неофит Рилски*. София: Синодално издателство.
- Асенов, П. (1983). *Неофит Рилски*. София: Народна просвета.
- Атанасов, П. (1980). *Яков Крайков*. София: Наука и изкуство.
- Битие или Священное писание, преведено на протобългарският език от первообразията*. (1857). (К. Фогинов with E. Ригс, Trans.). Цариград: Печатница на Ц. вестника.
- Блъсков, И. (1976). *Спомени*. София: ОФ.
- Блъсков, И. (1985). *Повествования за възрожденското време. Избрани творби*. София: БЗНС.
- Бобчев, Н. (1928). Стогодишнината на една книга. *Отец Паусий*, (8), 88–93.
- Ваклинов, С. (2001). Библейското дело в България - история, традиции и значение. Retrieved 12 March 2016, from http://www.pravoslavieto.com/bible/docs/prevodi/biblejskoto_delo_v_bg.htm
- Генадиос, Г. (Ed.). (1867). *Съкратение на свещената история: Съставено от книгите на Ветия и Новия завет от Г. Генадия*. (Н. Михайловски, Trans.). Търново: Книжарницата на Стояна Маринова.
- Груев, Й. (1866). *Священна история за деца*. Пловдив: Книжарница на Хр. Г. Данов и сие.
- Груев, Й. (Ed.). (1857). *Священна история на Ветхий и Новий завет, с прибавление от църковната история...* Белград: Правителствената книгопечатня.
- Грънчаров, Н. (1851). *Съкратена свещена история или Примери от старите свети мъже, които са поживели въ[в] Ветия и Новия завет изведени и списани за полза на младораслите юноши от ...* Цариград: Типографията Ц. вестника.
- Данова, Н. (1994). *Константин Г. Фотинов в културното и идейно политическо развитие на Балканите*. София: БАН.
- Донев, Д. (2004). Историята на българската Библия. Retrieved 12 March 2016, from <http://old.evangeliskivestnik.net/statia.php?mysid=37>
- Дринов, М. (1889). Първа българска типография в Солун и някои от напечатаните в нея книги. *Периодическо списание*, (31), 1–23.
- Дринов, М. (1895). Яков Крайков от София и Кара Трифон от Скопие (Български книжари от 16-ти век). In *Юбилеен сборник на Славянската беседа 1880 – 1895* (pp. 29–35). София: Придворна печатница.

- Зонтаг, А. (1865). *Священная история за децата* (Pt. 1–2): *Избрана из книгите на Ветхий и Новий завет от...* (С. Радулов, Trans. & Ed.). Болград: Училищната книгопечатница.
- Зонтаг, А. (1875). *Священная история за децата, избрана из книгите на Св. писание на Ветхий и Новий завет от...* (С. Радулов, Trans. & Ed.). Болград: Печатницата на Централното училище.
- Иванова, Д. (1997). Преводът на Евангелието от Теодосий Бистрички в историята на новобългарските преводи на Библията. *Българистични проучвания*, (2), 191–201.
- Иванова, К. (Ed.). (1986). *Житиеписни творби*. София: Български писател. (Стара българска литература, 4).
- Каравелов, Л. (1984). *Събрани съчинения* (Vol. 1). София: Български писател.
- Кратка священная история на ветхо- и новозаветната църков...* (1857). (П. Зографский, Trans.). Цариград – Галата: Книгопечатницата на Д. Цанкова и Б. Миркова.
- Момчилов, И. (1879). *Малка свещена история*. Търново, Русе: Книгопродавница Момчилов и др.
- Назърска, Ж. (2013). Религия и комунизъм в България: Устни свидетелства за религията, православната църква и личната религиозност през втората половина на ХХ в. In А. Лулева (Ed.), *Българският ХХ в.: Колективна памет и национална идентичност* (pp. 240–252). София: Гутенберг.
- Неофит Бозвели. (1835). *Краткая священная история и священный катихизис первом преведени из елиногреческаго диалекта, сочинени же на славеноболгарскаго и издани в ползу славеноболгарской юности от Неофита архимандрита Хилендарца, родом же котленца напечатани одобрением его светлости князя сербскаго Милоша Теодоровича Обреновича благословением же Преосвещенейшаго Сербии архиепископа и митрополита г. Петра*. Белград: Княжеска-Сербска типография.
- Пеев, Д. (2007). Заглавката на Григорий, презвитер мних на всички църковници на българските църкви, и Именникът на българските ханове. *Lettera et Lingua*, (Лято/зима). Retrieved 12 March 2016, from <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/en/node/1615>
- Псалтир или книга псаломска: От первообразието на простобългарский язык преведена*. (1855). Смирна: Напечатана се при А. Дамианов.
- Радев, И. (1991). *Библията и българската литература*. Велико Търново: Абагар.
- Радкова, Р. (1981). Първият печатен превод на Евангелието на български език. In Д. Косев (Ed.), *Българското възраждане и Русия* (pp. 238–261). София: Наука и изкуство.
- Радкова, Р. (1983). *Неофит Рилски и новобългарската култура*. София: Наука и изкуство.
- Русев, П., Давидов, А., Гълъбов, И., & Данчев, Г. (1971). *Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак*. София: БАН.
- Священная история: Скратено извлечена из книгите на Ветхий и Новий завет: Преведена от ...* (1873). (Х. П. Марков, Trans.). Пловдив: Издава книжарницата на Хр. Г. Данов и сие.
- Скратение на священная история за употребление в народните училища преведена*. (1858). (П. Р. Славейков, Trans.). Цариград-Галата: Печатницата на Д. Цанкова и Б. Миркова.
- Славейков, П. Р. (1869). *Кратка свещена история от ...* Цариград: Печатницата на „Македония“.

- Снегаров, И. (1951). *Принос към биографията на Неофит Рилски (гръцки писма до него)*. София: БАН.
- Софроний Врачански. (1989). *Съчинения* (Vol. 1). София: Български писател.
- Хрулев, Т. (Ed.). (1864). *Кратка свещена история за взаимните училища...* Букурещ: Книгопечатня Ст. Расидеска.
- Шишманов, И. (1894). Константин Г. Фотинов, неговият живот и неговата дейност. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, 11, 501–763.
- Badalanova, F. (2008). The Bible in the making: Slavonic creation stories. In M. J. Geller & M. Schipper (Eds.), *Imagining creation* (pp. 161–365). Leiden: Brill.
- Clarke, J. (1971). *Bible societies: American missionaries and the national revival of Bulgaria*. New York: Arno Press.
- Gospels in Bulgarian. (n.d.). Retrieved 12 March 2016, from <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nncl.50200981;view=thumb;seq=1>

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Aretov, N. (2006). *Natsionalna mitologiia i natsionalna literatura: Siuzheti, izgrazhdashti bŭlgarskata natsionalna identichnost v slovesnostta ot XVIII i XIX vek*. Sofiia: Kralitsa Mab.
- Aretov, N. (2010). Dva obraza na knigata ot vremeto na Prosveshthenieto: "Dvama bratia" (1888–1889) ot Iliia Blŭskov. In *Prosveta i promiana: Sbornik v chest na chl. kor. st. n. s. Ist. d.ist.n. Rumiana Radkova i po sluchaĭ 150-godishninata na Bolgradskata gimnaziia* (pp. 50–59). Sofiia: Institut za istoricheski izsledvaniia pri BAN.
- Arsenii, episkop Stobiĭski. (1984). *Prinoskŭm biografiiata na otets Neofit Rilski*. Sofiia: Sinodalno izdatelstvo.
- Asenov, P. (1983). *Neofit Rilski*. Sofiia: Narodna prosveta.
- Atanasov, P. (1980). *IAkov Kraĭkov*. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Badalanova, F. (2008). The Bible in the making: Slavonic creation stories. In M. J. Geller & M. Schipper (Eds.), *Imagining creation* (pp. 161–365). Leiden: Brill.
- Bitie ili Sviashtenoe pisanie, prevedeno na prostobŭlgarskiĭ iazik ot pervoobraziiata*. (1857). (K. Fotinov with, E. Rigs, Trans.). TSarigrad: Pechatnitsa na TS. vestnika.
- Blŭskov, I. (1976). *Spomeni*. Sofiia: OF.
- Blŭskov, I. (1985). *Povestovovaniia za vŭzrozhdenskoto vreme. Izbrani tvorbi*. Sofiia: BZNS.
- Bobchev, N. (1928). Stogodishninata na edna kniga. *Otets Paisii*, (8), 88–93.
- Clarke, J. (1971). *Bible societies: American missionaries and the national revival of Bulgaria*. New York: Arno Press.

- Danova, N. (1994). *Konstantin G. Fotinov v kulturnoto i ideino politicheskoto razvitiie na Balkanite*. Sofiia: BAN.
- Donev, D. (2004). Istoriiata na bŭlgarskata Bibliia. Retrieved 12 March 2016, from <http://old.evangeliskivestnik.net/statia.php?mysid=37>
- Drinov, M. (1889). Pŭrvabŭlgarska tipografiia v Solun i niakoi ot napechatanite v neiaknigi. *Periodicheskoto spisanie*, (31), 1–23.
- Drinov, M. (1895). Iakov Kraikov ot Sofiia i Kara Trifon ot Skopie (Bŭlgarski knizhari ot 16-ti vek). In *IUbileen sbornik na Slavianskata beseda 1880 – 1895* (pp. 29–35). Sofiia: Pridvorna pechatnitsa.
- Genadios, G. (Ed.). (1867). *Skrateniena sveshtenata istoriia: Sŭstavleno ot knigite na Vetiiia i Noviiia zavet ot G. Genadiia*. (N. Mikhaïlovski, Trans.). Tŭrnovo: Knizharnitsata na Stoiana Marinova.
- Gospels in Bulgarian. (n.d.). Retrieved 12 March 2016, from <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.50200981;view=thumb;seq=1>
- Gruiev, Ī. (1866). *Sviashtena istoriia za detsa*. Plovdiv: Knizhiarnitsa na Khr. G. Danov i sie.
- Gruiev, Ī. (Ed.). (1857). *Sviashtenna istoriia na Vetkhiĭ i Novii zavet, s pribavlenie ot tsŭrkovnata istoriia...* Belgrad: Pravitelstvenata knigopechatnia.
- Grŭncharov, N. (1851). *Sŭkratena sveshtena istoriia ili Primeri ot starite sveti mŭzhe, koito sa pozhiveli vŭ[v] Vetiiia i Noviiia zavet izvedeni i spisani za polza na mladoraslite iunoshi ot...* TSarigrad: Tipografiata TS. vestnika.
- Ivanova, D. (2007). Prevodŭtna Evangelieto ot Teodosii Bistriski v istoriata na novobŭlgarskite prevodi na Bibliata. *Bŭlgaristichni prouchvaniia*, (2), 191–201.
- Ivanova, K. (Ed.). (1986). *Zhitiepiski tvorbi*. Sofiia: Bŭlgarski pisatel. (Starabŭlgarska literatura, 4).
- Karavelov, L. (1984). *Sŭbrani sŭchineniia* (Vol. 1). Sofiia: Bŭlgarski pisatel.
- Khrulev, T. (Ed.). (1864). *Kratka sviashtena istoriia za vzaimnite uchilishta...* Bukuresht: Knigopechatnia St. Rasideska.
- Kratka sviashtenna istoriia na vetkho- i novozavetnata tsŭrkov...* (1857). (P. Zogravskii, Trans.). TSarigrad – Galata: Knigopechatnitsata na D. TSankova i B. Mirkova.
- Momchilov, I. (1879). *Malka sveshtena istoriia*. Tŭrnovo, Ruse: Knigoprodavnitsa Momchilov i dr.
- Nazŭrska, Z. (2013). Religiia i komunizŭm v Bŭlgariia: Ustni svidetelstva za religiata, pravoslavnata tsŭrkva i lichnata religioznost prez vtorata polovina na XX v. In A. Luleva (Ed.), *Bŭlgarskiiat XX v.: Kolektivna pamet i natsionalna identichnost* (pp. 240–252). Sofiia: Gutenberg.
- Neofit Bozveli. (1835). *Kratkaia sviashtenaia istoriia i sviashteniĭ katikhizis pervom prevedeni iz elinogrecheskago dialekta, sochineni zhe na slavenobolgarskago i izdani v polzu slavenobolgarskoĭ iunosti ot Neofita arkhimandrita Khilendartsa, rodom zhe kotlentsa napechatani odobreniem ego svetlosti kniaza serbskago Milosha Teodorovicha Obrenovicha blagosloveniem zhe Preosveshteneishago Serbii arkhiepiskopa i mitropolitag. Petra*. Belgrad: Kniazheska-Serbskatipografiia.
- Peiev, D. (2007). Zaglavkata na Grigoriĭ, prezviter mnikh na vsichki tsŭrkovnitsi na bŭlgarskite tsŭrkvi, i Imennikŭt na bŭlgarskite khanove. *Lettera et Lingua*, (Summer/winter). Retrieved 12 March 2016, from <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/en/node/1615>

- Psaltir ili kniga psalomska: Ot prvoobrazieto na prostobŭlgarskiĭ iazik prevedena.* (1855). Smirna: Napechata se pri A. Damianov.
- Radev, I. (1991). *Biblijata i bŭlgarskata literatura*. Veliko Tŭrnovo: Abagar.
- Radkova, R. (1981). Pŭrviiat pechaten prevod na Evangelieto na bŭlgarski ezik. In D. Kosev (Ed.), *Bŭlgarskoto vŭzrazhdane i Rusiia* (pp. 238–261). Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Radkova, R. (1983). *Neofit Rilski i novobŭlgarskata kultura*. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Rusev, P., Davidov, A., Gŭlŭbov, I., & Danchev, G. (1971). *Pokhvalno slovo za Evtimii ot Grigorii TSamblak*. Sofiia: BAN.
- Shishmanov, I. (1894). Konstantin G. Fotinov, negoviiat zhivot i negovata deĭnost. *Sbornik zanarodni umotvoreniia, nauka i knizhnina*, 11, 501–763.
- Skratenie na sviashtenata istoriia za upotrebenie v narodnite uchilishta prevedena.* (1858). (P. R. Slaveĭkov, Trans.). TSarigrad-Galata: Pechatnitsata na D. TSankova i B. Mirkova.
- Slaveĭkov, P. R. (1869). *Kratka sveshtena istoriia ot...* TSarigrad: Pechatnitsata na "Makedoniia".
- Snegarov, I. (1951). *Prinoskŭm biografiiata na Neofit Rilski (grŭtski pisma do nego)*. Sofiia: BAN.
- Sofronii Vrachanski. (1989). *Sŭchineniia* (Vol. 1). Sofiia: Bŭlgarski pisatel.
- Sviashtena istoriia: Skrateno izvlecheno iz knigite na Vetkhii i Novii zavet: Prevedena ot...* (1873). (K. P. Markov, Trans.). Plovdiv: Izdava knizhiarnitsata na Khr G. Danov i sie.
- Vaklinov, S. (2001). Bibleiskoto delo v Bŭlgaria – istoriia, traditsii i znachenie. Retrieved 12 March 2016, from http://www.pravoslavieto.com/bible/docs/prevodi/biblejskoto_delo_v_bg.htm
- Zontag, A. (1865). *Sviashtena istoriia za detsata* (Pt. 1–2): *Izbrana iz knigite na Vetkhii i Novii zavet ot...* (S. Radulov, Trans. & Ed.). Bolgrad: Uchilishtnata knigopechatnitsa.
- Zontag, A. (1875). *Sviashtena istoriia za detsata, izbrana iz knigite na Sv. pisanie na Vetkhii Novii zavet ot...* (S. Radulov, Trans. & Ed.). Bolgrad: Pechatnitsata na TSentralnoto uchilishte.

Paradoksalna bŭlgarska recepcija Biblii w czasie odrodzenia narodowego

Artykuł prezentuje problemy bŭlgarskiej recepcji Biblii w XIX wieku – brak starszego tłumaczenia kanonicznego, a takŭe opór Patriarchatu Konstantynopola wobec nowego przekładu kojarzonego z protestantyzmem. W pracy omówiono kilka przykłaďów bŭlgarskich koncepcji przekładu Pisma Świętego. Jedna z nich pochodzi z utworu *Двама брата* (1888–1889) Ilii Błyskowa – quasi-dokumentalnej powieści opowiadającej o losach rodziny autora. Okazuje się, ŭe obraz Pisma Świętego, jaki mieli w tamtym czasie działacze bŭlgarskiego odrodzenia narodowego, był bardzo mglisty i bliŭszy folklorowi aniŭeli nowoczesnym kategoriom.

Słowa kluczowe: Biblia, recepcja, przekład, bŭlgarskie odrodzenie narodowe

Paradoxical Bulgarian Reception of the Bible during the National Revival

This paper is focused on the difficulties that Bulgarian reception of the *Bible* encountered in nineteenth century – the lack of older canonical translations and the opposition of the Ecumenical Patriarchate against new translations, which were associated with Protestantism. Some instances that illustrate the ideas of the Bulgarians from that period are presented. One of them is from *Two Brothers (Dvama bratya; 1888–1889)* by Iliya Blaskov – a semi-documental novel dealing with the fates of the author’s family. The author concludes that the image of the Holy Scripture that even pious teachers had at that time was vague and closer to folk-lore than to modern biblical notions.

Keywords: Bible, reception, translation, Bulgarian National Revival

Notka o autorze

Nikolay Aretov (Николай Аретов) (naretov@gmail.com) – profesor nadzwyczajny w Instytucie Literatury Bułgarskiej Akademii Nauk; redaktor naczelny czasopisma „Литературна мисъл”; wykładowca na Uniwersytecie im. św. Klemensa z Ochrydy w Sofii oraz Nowym Uniwersytecie Bułgarskim. Autor wielu książek, m.in. *Национална митология и национална литература* (2006), *Българската литература от епохата на националното възрождане* (2009). Zainteresowania naukowe: historia literatury, literatura porównawcza, kulturoznawstwo. Strona www: aretov.queenmab.eu

Nikolay Aretov, PhD (naretov@gmail.com) – Associate Professor at the Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences; Editor-in-Chief of the journal “Literaturna misal”; lecturer at Sofia University and New Bulgarian University. Author of many books, including: *Nacionalna mitologiya i nacionalna literatura* (2006), *Balgarskata literatura ot epohata na nacionalnoto vazrazhdane* (2009). Research interests: history of literature; comparative literature; cultural studies. Website: aretov.queenmab.eu